

Αγορές και Πολιτική

Ιδιωτικά συμφέροντα και Δημόσια εξουσία, 18ος - 20ός αιώνας

Markets and Politics

Private Interests and Public Authority, 18th - 20th centuries

Επιμέλεια: Χριστίνα Αγκριαντώνη, Λήδα Παπαστεφανάκη, Μαρία Χριστίνα Χατζιωάννου

Edited by: Christina Agriantoni, Maria Christina Chatziioannou, Leda Papastefanaki

Αγορές και Πολιτική

Ιδιωτικά συμφέροντα και Δημόσια εξουσία (18ος-20ός αιώνας)

Markets and Politics

Private Interests and Public Authority (18th-20th centuries)

Επιμέλεια: Χριστίνα Αग्रιαντώνη, Λήδα Παπαστεφανάκη, Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου
Edited by: Christina Agriantoni, Maria Christina Chatziioannou , Leda Papastefanaki

© **Copyright** Χριστίνα Αग्रιαντώνη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2016

© **Copyright** Christina Agriantoni, University of Thessaly Press, 2016

ISBN 978-960-9439-46-6

**Πανεπιστημιακές
Εκδόσεις Θεσσαλίας**

Αργοναυτών & Φιλελλήνων
382 21 Βόλος
Τηλ.: 24210 74592
Fax: 24210 74777
<http://press.uth.gr>

Επιμέλεια κειμένων
Δημήτρης Τσιάπρας

Σελιδοποίηση & σχεδιασμός εξωφύλλου
Σοφία Μελαχρινάκη, Χαρούλα Ξουράφα

**University
of Thessaly Press**

Argonafton & Filellinon
382 21 Volos, Greece
Tel.: 24210 74592
Fax: 24210 74777
<http://press.uth.gr>

Text editing
Dimitris Tsiapras

Layout & Book design
Sofia Melachrinaki, Haroula Xourafa

Εικόνα εξωφύλλου - Cover image: Anton Arkhipov, Wall Street-Stock Market, 2003

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

2ο Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας

**Αγορές και Πολιτική
Ιδιωτικά συμφέροντα και Δημόσια εξουσία
(18ος-20ός αιώνας)**

10 - 12 Φεβρουαρίου 2012
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος

GREEK ECONOMIC HISTORY ASSOCIATION
UNIVERSITY OF THESSALY
Department of History, Archaeology and Social Anthropology

**2nd International Conference on Economic and Social
History**

**Markets and Politics
Private Interests and Public Authority
(18th-20th centuries)**

10 - 12 February 2012
University of Thessaly, Volos

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – CONTENTS

Εισαγωγή.....	9
Introduction.....	21
 I. Η διαμόρφωση των αγορών: Ιδέες και θεσμοί/ Shaping the markets: Ideas and institutions.....	 33
<i>Nicholas J. Theocarakis</i> The market as default mechanism: A history of economic thought perspective	35
<i>Giorgos Argitis - Athanassios Koratzanis</i> The New Consensus Macroeconomic Model: Unrealistic theory, non-credible policy	51
<i>Πολύκαρπος Καραμούζης</i> Θρησκευτική ηθική και οικονομική συμπεριφορά. Οι ιδεολογικές χρήσεις της φιλανθρωπίας στον επίσημο λόγο της Ελληνικής Εκκλησίας	67
<i>Χρήστος Δεσύλλας</i> Ιδιότυποι θεσμοί μικροχρηματοδότησης και δικαιικές ρυθμίσεις στην κερκαραϊκή αγορά του 18ου-19ου αι.	85
 II. Κράτος και αγορές/State and markets	 97
<i>Δημήτρης Δημητρόπουλος</i> Αγορά, φόροι και εξαναγκασμοί: Το «τζελέπικο» στις περιοχές του Αλή Πασά	99
<i>Στράτος Ν. Δορδανάς</i> Ο πόλεμος ως επιχείρηση: Γερμανικοί ανταγωνισμοί για τους ελληνικούς εξοπλισμούς πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους	113
<i>Giulio Mellinato</i> The origins of Finmare. A technocratic reform beyond state and market in fascist Italy.....	125
<i>Σπύρος Δημανόπουλος</i> Η ανάδυση της επιχειρηματικής ομάδας των ξενοδόχων του νομού Ηρακλείου, 1970-1980	143

Γιώργος Ιωαννίδης
 Δημιουργώντας αγορές από το τίποτα: η περίπτωση της
 συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης στην Ελλάδα 159

Γιάννης Καλογήρου
 Η Κοινωνία της Πληροφορίας στην Ελλάδα (1997-2012):
 Ο δύσβατος δρόμος. Μια πρώτη απόπειρα απολογισμού 175

III. Επιχειρήσεις και πολιτική/Business and politics 195

Κώστας Ράπτης
 Μεταξύ αγοράς και πολιτικής: Ευγενείς μεγαλογαιοκτήμονες στην
 Κεντρική Ευρώπη από τα μέσα του 19ου αιώνα έως και
 τον Μεσοπόλεμο 197

Sophia Laiou
 The enterpreunerial activities of a paşa and the role of
 Georgios Voulgaris of Hydra
 (end of the 18th-beginning of the 19th century)..... 209

Hugo Silveira Pereira
 Markets, politics and railways: Portugal, 1852-1873 221

Χρήστος Τσάκας
 Απαλλοτριώσεις και συμβάσεις υπό αίρεση:
 Η ύστερη φάση της Δικτατορίας, 1973-1974..... 239

Nicolas A. Métaixidés - Michel Fabrice Akono Abina
 Confrontation et/ou coopération entre pratiques politiques et
 logiques économiques dans le processus de la création de
 l'imaginaire entrepreneurial en Afrique subsaharienne 249

IV. Επιχειρήσεις, πολιτική και κοινωνικές προκλήσεις/ Business, politics and societal challenges 267

Άγγελος Α. Χοτζίδης
 Ο διεθνής οικονομικός έλεγχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
 (1881-1914): Η δράση των ευρωπαίων πιστωτών και
 οι αντιδράσεις των οθωμανικών αρχών και των αγροτών 269

Νίκος Ποταμιάνος
 Κρατική πολιτική και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου (1910-1929):
 Η εργατική νομοθεσία, οι προδιαγραφές υγιεινής και
 η εξαίρεση της αρτοποιίας 287

<i>Αγγελική Νικολάου</i>	
Το ζήτημα των φορτοεκφορτωτών του λιμένος Βόλου ως πεδίο αντιπαράθεσης και διαπραγμάτευσης ανάμεσα στους φορείς της πολιτικής εξουσίας και της ιδιωτικής οικονομίας στη δεκαετία του 1930	301
<i>Vassilis G. Manousakis</i>	
The Economic Elites of occupied Europe and the end of Nazi "New Order": the examples of Greece and Belgium.....	309
<i>Ilias Bissias - Katerina Papakonstantinou</i>	
Interest groups, the Media and politics: Revisiting the Greek ship-owners associations' strategic vision towards the Media in the 1970s.....	323
Abstracts (English - French)	335
Βιογραφικά σημειώματα - Biographical notes on contributors...	349
Πρόγραμμα Συνεδρίου.....	359
Conference Program.....	365
Οργανωτική και Επιστημονική Επιτροπή - Organizing and Scientific Committees	371

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Αγορά, φόροι και εξαναγκασμοί: το «τζελέπικο» στις περιοχές του Αλή πασά

Βασικό συστατικό της οικονομίας στην οθωμανική επικράτεια ήταν η προσπάθεια της κεντρικής διοίκησης να ορίζει με αυστηρό, ασφυκτικό τρόπο τους όρους και τους κανόνες λειτουργίας της αγοράς, η οποία εξαναγκαζόταν να συμβαδίζει με τις βουλήσεις, τις προτεραιότητες και τις απαιτήσεις των υψηλόβαθμων αξιωματούχων του Διβανίου. Ταυτόχρονα οι ισχυροί περιφερειακοί αξιωματούχοι είχαν τη δυνατότητα να εξασφαλίζουν μεγάλα οικονομικά οφέλη από τον τρόπο και τις συνθήκες λειτουργίας του φορολογικού συστήματος. Ένα καλό παράδειγμα των ιδιοτυπιών της οθωμανικής οικονομίας αποτελεί το «τζελέπικο».

Το τζελέπικο εντοπίζεται από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα σε οθωμανικά τεκμήρια ως μία υποχρέωση κτηνοτροφικών κυρίως πληθυσμών, καθορισμένων περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Απέβλεπε στον εφοδιασμό της Κωνσταντινούπολης, του στρατού και των εκστρατευτικών σωμάτων με κρέας ζώντων αρνιών και κατσικιών, με δεδομένο ότι οι συνθήκες συντήρησης της εποχής δεν επέτρεπαν τη διατήρηση και μεταφορά του κρέατος σφαγμένων ζώων.¹ Εντάσσεται στην πρα-

1. Μια συστηματική προσέγγιση του θέματος, κυρίως όμως για τον 16^ο αιώνα, βλ. Antony Greenwood, «Meat provisioning and Ottoman economic administration», στο C. Kafescioglu, L. Thys-Senocak (επιμέλεια), *Essays in Honour of Aptullah Kuran*, YKY, Κωνσταντινούπολη 1999, σ. 191-210 (και την ανέκδοτη διατριβή του ιδίου *Istanbul's meat provisioning: A study of celepkesean system*, The University of Chicago 1988). Το θέμα έχει μελετηθεί ιδιαίτερα στην περίπτωση των ηλούσιων σε κτηνοτροφικά προϊόντα περιοχών της σημερινής Βουλγαρίας· βλ. Bistra Cvetkova, «Les Celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque Ottomane (XVe-XVIIIe s.)», στο M. A. Cook (επιμέλεια), *Studies in the Economic History of the Middle East, from the rise of Islam to the present day*, Oxford University Press 1970, σ. 172-192· Ανδρέας Λυμπεράτος, *Οικονομία, πολιτική και εθνική ιδεολογία. Η διαμόρφωση των εθνικών κομμάτων στη Φιλιππούπολη του 19^{ου} αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009, σ. 164-168 όπου και σχετική βουλγαρική βιβλιογραφία.

κτική που εφαρμόζει η οθωμανική διοίκηση να απαιτεί την παροχή υπηρεσιών ή ειδικής σημασίας αγαθών από τους κατοίκους επιλεγμένων περιοχών με όρους που δεν ακολουθούσαν τους κανόνες μίας εκκρηματισμένης αγοράς.² Έτσι, το σύστημα του τζελέπικου εφαρμοζόταν κυρίως σε περιοχές όπως τη σημερινή Βουλγαρία, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και τη Ρούμελη.³

Οι υπόχρεοι για την προμήθεια των προβάτων των επαρχιών που είχαν ενταχθεί σε αυτό και ο αριθμός των ζώων που τους αναλογούσε καταγραφόταν ατομικά και συνολικά σε ειδικά κατάστιχα.⁴ Τον 16^ο αιώνα η διαχείριση του συστήματος γινόταν κατά βάση σε τοπικό επίπεδο με σημαντικό το ρόλο του επιτόπιου καδή που επέβλεπε και τους υπόχρεους παροχής του. Η διαδικασία είσπραξης και απόδοσης του τζελέπικου μετασχηματίζεται σταδιακά και ήδη στα τέλη του 16^{ου} αιώνα μετατρέπεται στο επίπεδο της κεντρικής διοίκησης σε ενοικιαζόμενη χρηματική φορολογική πρόσοδο.⁵

Τον όψιμο 17^ο αιώνα εξελίσσεται σε μια σταθερή υποχρέωση που βάρυνε τους κατόχους προβάτων και επιβαλλόταν κατ' αποκοπή σε επίπεδο βιλαετίου.⁶ Συνίστατο στην υποχρεωτική πώληση συγκεκριμένου αριθμού ζώων με σκοπό την τροφοδοσία της πρωτεύουσας, σε καθορισμένες από τις συντεχνίες χασάπηδων της Κωνσταντινούπολης τιμές, οι οποίες ήταν χαμηλότερες από τις τρέχουσες στην αγορά.⁷ Παράλληλα σε έκτακτες περιπτώσεις, όπως πολεμικές συγκρούσεις ή εξεγέρσεις που απαιτούσαν τη μετακίνηση στρατευμάτων, εξακολουθούσε να

2. Greenwood, «Meat provisioning», σ. 195.

3. Greenwood, «Meat provisioning», σ. 195-196.

4. Για παράδειγμα σε κατάστιχο του 1578 στους καζάδες Γενιτζέ Καρασού (Ξάνθης) και Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνής) καταγράφονται αντιστοίχως 359 και 319 τζελέπνδες που υποχρεούνται να προμηθεύσουν την Κωνσταντινούπολη με 12.515 και 8.590 πρόβατα· βλ. Φωκίων Π. Κοτζαγεώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής Χερσονήσου κατά την πρώτη νεώτερη εποχή. Η περίπτωση της Ξάνθης (15^{ος}-17^{ος} αι.)*, Ιερά Μητρόπολις Ξάνθης και Περιθεωρίου, Ξάνθη 2008, σ. 66-67. Όπως έχουν δείξει μελέτες για την Βουλγαρία πρόκειται το 16^ο αιώνα για πρόσωπα εύπορα, συχνά κατοίκους πόλεων, οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου και μέχρι τα μέσα του 16^{ου} αιώνα αυξάνονται ενώ μειώνεται ο αριθμός των ζώων που τους αναλογεί. βλ. Greenwood, «Meat provisioning», σ. 197-198.

5. Ο Greenwood, «Meat provisioning», σ. 198-204 παρουσιάζει αναλυτικά τον τρόπο εφαρμογής, το προφίλ των προσώπων που εμπλέκονται και την εξέλιξη παροχής του τζελέπικου κατά τον 16^ο αιώνα.

6. Παρόλα αυτά ακόμη και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα φαίνεται ότι το τζελέπικο στη συνείδηση των κατοίκων αποτελούσε έκτακτο φόρο. Ο Γρ. Κωνσταντάς για παράδειγμα σε έκθεση που συντάσσει το 1828 προς τον Ι. Καποδίστρια με στοιχεία για την Μαγνησία, κατατάσσει το τζελέπικο στα «δοσίματα καταχρηστικά νεώτερα» σε αντιπαραβολή με τα «παλαιά» και το προσδιορίζει σε 3 πρόβατα στα 100· Β. Σκουβαράς, «Η Θεσσαλομαγνησία στα 1828», στο *Από το λειμώνα της παράδοσης. Πηλιορείτικα Α΄*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1981, σ. 191.

7. βλ. σχετικά Β. Cvetkova, «Le service des celep et le ravitaillement en bétail dans l'empire ottoman (XVe-XVIIIe s.)», *Études Historiques*, 3 (1966), σ. 145-150· Eunjeong Yi, *Guild dynamics in Seventeenth century Istanbul. Fluidity and Leverage*, Brill, Leiden 2004, σ. 178-179· Minna Rozen, «A Pound of Flesh: The Meat Trade and Social Struggle in Jewish Istanbul, 1700-1923», στο Surayia Farouqi και Rendi Deguilhem (επιμέλεια), *Crafts and Craftsmen of the Middle East fashioning the individual in the Muslim Mediterranean*, I. B. Tauris, Λονδίνο 2005, 196-197· Λυμπεράτος, *Οικονομία, πολιτική και εθνική ιδεολογία*, σ. 168-169.

διατάσσεται *ad hoc* η αγορά ζώων για την τροφοδοσία του στρατού σε καθορισμένες από την κεντρική διοίκηση τιμές.⁸

Το τζελέπικο αποτελούσε επομένως μία επιβολή που προσομοίαζε με φορολογικού χαρακτήρα υποχρέωση. Η εφαρμογή του μέτρου –όπως και άλλες άλλωστε γενικού χαρακτήρα ρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία– παρουσίαζε παραλλαγές και προσαρμογές στα τοπικά ειωθότα. Με την πάροδο του χρόνου πάντως σταδιακά το τζελέπικο μετατρέπεται από υποχρέωση σε είδος σε χρηματική πρόσοδο που προσφέρεται προς ενοικίαση από την Πύλη.⁹ Όσα θα αναφερθούν ακολούθως, αφορούν τα χρόνια και τις περιοχές κυριαρχίας του Αλή πασά –ή μάλλον την ευρύτερη γεωγραφική έκταση, όπου ο ίδιος και οι γιοι του είχαν επεκτείνει τη δράση και την επιρροή τους.

Προκαταρκτικά μια παρατήρηση που χρήζει περαιτέρω έρευνας και επιβεβαίωσης: το «τζελέπικο», αποτελούσε έμμεσα ένα είδος φορολογίας, το οποίο, κατά πάσα πιθανότητα, δεν ταυτιζόταν με το αντέτ αγνάμι ή ρέσμι αγνάμι (*adet-i agnam, resm-i agnam*) –σε ελληνικές πηγές χρησιμοποιείται και ο όρος «προβατονόμι»–¹⁰ που απαντά επίσης συχνά σε τεκμήρια της εποχής και συλλεγόταν ανεξάρτητα,¹¹ παρότι ενίοτε τα πρόσωπα που εμπλέκονταν στη συλλογή των δύο αυτών κερδοφόρων δοσιμάτων ενδέχεται να ήταν κοινά.¹² Το αντέτ αγνάμι ήταν ο κρατικός φόρος επί των προβάτων, που μνημονεύεται σταθερά στους κανονισμούς με διάφορες αποτιμήσεις, συνήθως ένας ακτσέ για κάθε ένα έως τρία πρόβατα.¹³ Ο Αλή πασάς φρόντιζε να εμπλέκεται στη συλλογή του, μέσω ανθρώπων του στους οποίους υπενοικίαζε τη φορολογική αυτή πρόσοδο. Το 1804, για παράδειγμα, υπενοικιάζει το προβατονόμιο Ζαγορίου στον πρόκριτο και στενό του συνεργάτη Αλέξη Νούτζο αντί 7.000 γροσίων,¹⁴ ενώ άλλες διάσπαρτες μαρτυρίες

8. Για παράδειγμα τον Φεβρουάριο του 1821 διατάσσονται οι καζάδες της Μακεδονίας να δώσουν συγκεκριμένο αριθμό προβάτων έναντι 80 παράδων το ένα, με σκοπό την τροφοδοσία του στρατού που κατευθύνεται εναντίον του Αλή πασά· βλ. Ιω. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας. Β΄ Αρχείον Βεροίας - Ναούσης 1598-1886*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 268-269.

9. Minna Rozen, «A Pound of Flesh», σ. 196-198· Br. McGowan, «Η εποχή των Αγιάννηδων, 1699-1812», στο Η. Inalcik, D. Ouataert (επιμέλεια), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μετάφραση Μαρίνα Δημητριάδου, τ. Β΄, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σ. 345-347.

10. Για την ταύτιση ρέσμι αγνάμ και προβατονομίου βλ. και Δημ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, επανέκδοση, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1983, σ. 123-124.

11. Λυμπεράτος, *Οικονομία, πολιτική και εθνική ιδεολογία*, σ. 169.

12. Ο Ι. Λαμπρίδης, σημειώνει ότι κάτοικοι ορισμένων Ζαγοροχωρίων ασκούσαν το επικερδές επάγγελμα της επίβλεψης της μεταφοράς προβάτων από τη Βλαχία και τη Μολδαβία στην Κωνσταντινούπολη, όπως επίσης και της είσπραξης του προβατονομίου, το οποίο αναλάμβαναν χάρη σε διασυνδέσεις που διατηρούσαν οι Ζαγορίσιοι με την Υψηλή Πύλη· βλ. Ι. Λαμπρίδης, *Ζαγορικά, μέρος Α΄*, Αθήνα 1889, (περιλαμβάνεται σε επανέκδοση στον τόμο *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 21993), σ. 76-77.

13. Βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην τουρκοκρατία (ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ αι.)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1978, σ. 38-39, 279-280· J. C. Alexander, *Toward a history of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek lands, circa 1500- circa 1600*, Αθήνα 1985, σ. 475-476.

14. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, σε συνεργασία με τους Δ. Δημητρόπουλο και Παν. Μιχαηλάρη, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Ι. Χώτη Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*, τ. 1, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2007, έγγρ. 210, σ. 401-402. Βιογραφικά του Αλέξη Νούτσου, βλ. Αναστ. Γούδας,

αποδεικνύουν την εμπλοκή του στην είσπραξη του φόρου αυτού και σε άλλες περιοχές.¹⁵

Ας έλθουμε όμως στο τζελέπικο. Μία λιτή περιγραφή της φύσης του και της διαδικασίας συλλογής του μας χαρίζει ο ανώνυμος συντάκτης ενός σημαντικού χειρογράφου, και πλούσιου σε πληροφορίες για τις οικονομικές δραστηριότητες στη Δυτική Πελοπόννησο και στη Βοιωτία στα τέλη του 18ου αιώνα.¹⁶ Μιλώντας λοιπόν εκεί για τη Θήβα, ο συντάκτης του, ανάμεσα στα άλλα, γράφει: «Οι τζελέπιδες έρχονται ύστερον από τον Μάρτιον και παίρνουν την νόταν από τον βοϊβό-ντα πόσα εμετρήθηκαν εις κάθε μάνδραν· και αυτοί οι τζελέπιδες τους εβγαίνουν τέσσαρα εις τα 100, και τους αφήνουν αρσενικά δια ράτζαν και από τα εναπο-λειφθέντα εκλέγουν τρία εις τα 100, εκείνα οπού τους αρέσουν και τους τα πλη-ρώνουν από 29 παράδες το ένα, τα οποία αξίζουν εις τον τόπον 100 παράδες».¹⁷

Καταρχήν μία διευκρίνιση. Η μαρτυρία αυτή, όπως και άλλες ανάλογες της εποχής που θα μνημονευτούν και σε όσα ακολουθούν, προϋποθέτουν ένα υπόβα-θρο γνώσεων των θεμάτων που πραγματεύονται, το οποίο αντιστοιχούσε στους τότε επαρκείς αναγνώστες. Ο σημερινός αναγνώστης δεν έχει την εξοικείωση αυτή και επομένως η αποκρυπτογράφηση και η κατανόηση των πληροφοριών του κειμένου δεν εδράζεται πάντοτε σε στέρεο έδαφος· συχνά δεν επιτρέπει βεβαιό-τητες. Όσον αφορά λοιπόν την παραπάνω μαρτυρία του ανώνυμου μια ανάγνωση θα μπορούσε να είναι η ακόλουθη:

Το τζελέπικο είναι μία υποχρέωση που αποδίδεται σε ετήσια βάση, κάθε άνοι-ξη, μετά το μήνα Μάρτιο.¹⁸

Για την είσπραξή του απαιτείται η σύμπραξη τοπικών οθωμανικών αρχών, όπως του βοεβόδα, που μεριμνούν για την καταμέτρηση των προβάτων ανά ποίμνιο (μάνδρα) και των ενοικιαστών της προσόδου, των τζελέπιδων, οι οποίοι έρχονται και επιτόπου επιλέγουν τα πρόβατα.

Οι τζελέπιδες φαίνεται ότι δεσμεύουν το 4% των προβάτων, αφήνουν το 1% για αναπαραγωγή και τελικά επιλέγουν το 3% των ζώων.

Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών, τ. 6, Αθήνα 1874, σ. 379-404· Χριστίνα Κίτσου-Πιτούλη, «Μικρή συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου του Αλέξη Νούτσου (Συνοπτική αναφορά στο αρχείο Σταύρου και σε ωρισμένες άλλες πηγές)», *Ηπειρωτική Εστία*, 23 (1974), σ. 1-21, 158-178, 370-392, 485-502, 589-605· Κων. Βαρτζώκας, *Ιωαννούτσος - Αλεξίου Καραμεσίνης "Ο Ρωμηόπασας"*, Πολιτιστικός Σύλλογος Καπεσόβου «Αλέξης Νούτσος», Γιάννινα 1988· Ευρ. Σούρας, «Αλέξης Νούτσος. (Μια παλιά αρχοντική μορφή από το Ζαγόρι - Γραμματείς και μυστικοσύμβουλος του Αλή πασά)», *Ηπειρωτική Εστία*, 20 (1993), σ. 460-464.

15. Όπως στο Πατρατζίκι, στο Λιμπόχοβο και Αργυρόκαστρο κ.α., βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 1, έγγρ. 55 σ. 98-99, και τ. 2, έγγρ. 559, σ. 180-181.

16. Το χειρόγραφο είχε επισημάνει και χρησιμοποιήσει σε μελέτη του ο Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Πραγματικότητες από τον ελληνικό ΙΗ' αιώνα», στο *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη και ιθ αιώνες*, Ερμής, Αθήνα 1982, σ. 153-198. Δημοσιεύτηκε ολόκληρο από τον Παν. Χριστόπουλο, «Η περί τον Κορινθιακόν περιοχή κατά τα τέλη του ΙΗ' αιώνας», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών*, 3 (1971-1972), σ. 439-471.

17. Χριστόπουλος, «Η περί τον Κορινθιακόν περιοχή», σ. 459-460.

18. Έχει επισημανθεί ότι τα πρόβατα δεν συλλέγονταν την ίδια εποχή του χρόνου από όλες τις υποκείμενες σε τζελέπικο περιοχές, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται απρόσκοπτα η συνεχής τροφοδοσία της πρωτεύουσας με κρέας· βλ. Greenwood, «Meat provisioning», σ. 196.

Τα πρόβατα που διάλεξαν –προφανώς τα πιο εύρωστα και ικανά να ταξιδέψουν– τα αγοράζουν προς 29 παράδες το ένα, όταν η επικρατούσα τιμή της αγοράς είναι 100 παράδες, συνεπώς η υποχρεωτική πώληση πραγματοποιείται στο 1/4 περίπου της πραγματικής τους αξίας.

Το τζελέπικο αποτυπώνει συνεπώς μια πρακτική της Οθωμανικής διοίκησης η οποία, μέσω της υποχρεωτικής πώλησης προβάτων σε τιμές που πόρρω απέιχαν από εκείνες της αγοράς, αποσπούσε οικονομικούς πόρους, εφαρμόζοντας εν τη πράξει μια μορφή ιδιότυπης φορολόγησης. Η πρακτική αυτή άλλωστε ήταν συνήθης στην Υψηλή Πύλη, καθώς η αγορά σε προκαθορισμένες τιμές, χαμηλότερες από τις τρέχουσες, εφαρμόζοταν και σε άλλα αγαθά για την τροφοδότηση της Πρωτεύουσας, κατά κύριο δε λόγο στα σιτηρά (ο γνωστός «ιστηράς» ή «μπουμπαγιάς»).

Με τη μορφή που είχε πάρει το τζελέπικο στον όψιμο 18^ο αιώνα, ο Αλή πασάς, γνωρίζοντας το κέρδος που προέκυπτε από τη διαχείρισή του, επενέβαινε σε δύο σημεία της διαδρομής του. Κατά πρώτον στην ενοικίαση της προσόδου στην Κωνσταντινούπολη, μέσω ανθρώπων του περιβάλλοντός του που εμφανίζονταν ως ενοικιαστές. Κατά δεύτερον, επιτόπου στη συλλογή των προβάτων, όταν οι άνθρωποί του, στηριγμένοι στη δική του δύναμη, πετύχαιναν την απρόσκοπτη συγκέντρωση των ποιμνίων. Τα τεκμήρια είναι αποσπασματικά, δίνουν όμως μία καλή εικόνα του εύρους της εμπλοκής και των διαδικασιών που ακολουθούσαν. Θα σταθούμε σε μερικά χαρακτηριστικά τεκμήρια.

Στις 21 Νοεμβρίου 1801, ο άνθρωπος του Αλή πασά, Κώστας Πρίσκος τον πληροφορεί ότι πιεζόμενος από τον αγά των κασάπηδων (κασαμπάσαγα) στην Κωνσταντινούπολη ενοικίασε το «σαγετζιλεκί», δηλαδή τον φόρο προβάτων, της Λάρισας. Στην ενοικίαση ενέπλεξε και τον Χατζή Λίτζο Τζούνη, που ήταν επίσης εφοδιασμένος με μπουγιουρντί του Αλή πασά.¹⁹ Ο Πρίσκος ζητά την εκ των υστέρων έγκριση του Αλή προβάλλοντας το ακόλουθο επιχειρήμα: «το έκαμα από το θάρρο σου, επειδή και έχω πόνον μεγάλον για την υψηλότη σου, και όχι πως τόκαμα για κέρδος, σαν θεός που με ξέρει». Η διατύπωση που επιλέγει για να περιγράψει την πράξη του (χρησιμοποιεί τη φράση «πέρασε απάνω μου»), δείχνει ίσως ότι δεν ακολουθήθηκε κατά την ενοικίαση πλειστηριασμός. Τα παραπάνω

19. Βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, και συνεργάτες, *Ελληνική οικονομική ιστορία ΙΕ΄ - ΙΘ΄ αιώνας*, τ. 1, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, σ. 262. Για τον «ιστηρά» βλ. L. Gucer, «Le problème de l'approvisionnement d'Istanbul en céréales vers le milieu du XVIIIème siècle», *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul*, 11/1-4 (1949-1950), σ. 153-162· Maria Alexandrescu-Derska, «Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIème siècle», *Studia et Acta Orientalia*, 1 (1957) 13-37· Νίκος Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 72-78· Emilie Themopoulou, «L'approvisionnement d'Istanbul en céréales et l'évolution de la contribution de l'ichtira au XVIIIe et au XIXe siècle», *Η Καθ' Ημάς Ανατολή*, 3 (1996), σ. 117-137. Βλ. επίσης φερμάνι του 1812 με το οποίο διατάσσεται ο Αλή πασάς να συγκεντρώνει δημητριακά από τον καζά της Βέροιας και να τα αποστέλλει στην Κωνσταντινούπολη (Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας. Β΄ Αρχείον Βεροίας - Ναούσης*, σ. 252-253).

20. Ο ίδιος, Χατζή Λίτζος Τζούνης, το 1802 εμφανίζεται εμπλεκόμενος με την είσπραξη του τζελέπικου χωριών των Τρικάλων, βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 1, έγγρ. 160, σ. 297-298.

επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι ο Πρίσκος είχε κάποια γενική εξουσιοδότηση ενοικίασης φορολογικών προσόδων, δεν είχε ενημερώσει όμως τον Αλή πασά επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Φοβάται λοιπόν μήπως ο κύριός του θεωρήσει ότι τον έχει παρακάμψει και ενοικίασε τον φόρο των προβάτων για δικό του λογαριασμό, γι' αυτό και τον ενημερώνει· δεν μπορεί να αποκλειστεί όμως η πιθανότητα να υποκρύπτεται και κάποια υπέρβαση του Πρίσκου, και σπεύδει με την απολογητική επιστολή του να προλάβει αντιδράσεις του βεζίρη των Ιωαννίνων.²¹

Λίγους μήνες αργότερα, ο Πρίσκος εμφανίζεται εμπλεκόμενος στην είσπραξη του τζελέπικου και σε γειτονικές περιοχές, καθώς στις 19 Μαρτίου 1802 προσπαθεί να συνάξει το τζελέπικο από τον καζά των Σαλώνων.²² Ενημερώνει τον Αλή πασά ότι όλα τα βιλαέτια προσκύνησαν το σουλτανικό φιρμάνι και τα μπουγιουρντιά του Αλή –«τάβαλαν πάνω στο κεφάλι τους», όπως γράφει χαρακτηριστικά–, τον καλοδέχτηκαν και συγκατένευσαν στην πληρωμή του «βασιλικού μπουμπαγιά». Εξαίρεση αποτέλεσαν τα Σάλωνα (: Άμφισσα), όπου ο απεσταλμένος του συνάντησε την άρνηση του Ιμπραχίμ Τζόμπου (πιθανόν βοεβόδα της περιοχής) και ενός προεστού, του γιου τού Παπαλουκά.²³ Ειδικά όσον αφορά την καταβολή του τζελέπικου οι πρόκριτοι των Σαλώνων ζητούν να συγκεντρώσουν μόνοι τους τα απαιτούμενα πρόβατα και ο αριθμός τους σε κάθε περίπτωση να μην υπερβεί τις 2.000, διότι σε παλιότερους ενοικιαστές κατέβαλλαν 1.500 ζώντα ζώα.

Ανάλογα προβλήματα διεκτραγωδεί στον Αλή πασά ο ενοικιαστής του τζελέπικου της Θήβας Στέργιος Ζώτογλου σε επιστολή του της 23ης Ιουλίου 1813.²⁴ Εδώ, ο συντάκτης της ζητά από τον Αλή τη μεσολάβησή του ώστε οι πρόκριτοι της Θήβας να του καταβάλουν το αντίτιμο 3.500 προβάτων. Ο αριθμός αυτός ζώων ήταν αποτέλεσμα ευνοϊκής, συμβιβαστικής ρύθμισης που αποδέχτηκε ο Ζώτογλου, αφού, όπως ισχυρίζεται, ο καζάς της Θήβας, ομοίως με τους άλλους καζάδες, θα έπρεπε –αν ακολουθείτο κατά γράμμα το «βασιλικό φιρμάνι»– να δίνει «ένα στα δέκα», που κατά την εκτίμησή του θα αντιστοιχούσε σε 10.000 πρόβατα. Ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία ότι ο κασάμπας στην Κωνσταντινούπολη απαίτησε την άμεση καταβολή των προβάτων και ο Ζώτογλου με αγωνία αναζήτησε να τα προμηθευτεί από γειτονικές περιοχές· εντούτοις, όπως επισημαίνει, ζώα «πουθενά δεν ευρίσκονται κοντά». Τελικά το κατόρθωσε και, σύμφωνα με όσα γράφει, αυτή την εβδομάδα τα πρόβατα «εμβαίνουν στον τόπο»· μια διατύπωση που επιβεβαιώνει ότι τα ζώα έρχονταν ζωντανά και δια ξηράς, με ενδιάμεσους προκαθορισμένους σταθμούς, στην αγορά της πυκνοκατοικημένης Πρωτεύουσας. Υποστηρίζει μάλιστα ότι συνολικά έχει έλλειμμα 6.500 προβάτων, το οποίο οφείλεται

21. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 1, έγγρ. 118, σ. 211-213.

22. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 1, έγγρ. 152, σ. 284-286.

23. Στην τοπική βιβλιογραφία της Άμφισσας παραδίδεται στα προεπαναστατικά χρόνια οικογένεια προεστών Παπαλουκά ή Παπαλουκόπουλου, βλ. Π. Καλονάρος, *Ιστορία της πόλεως Αμφίσσης*, απόδοση Κωνσταντίνου Βάρου, Σύλλογος Απανταχού Αμφισσέων, Άμφισσα 1997, σ. 141.

24. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 2, έγγρ. 676, σ. 369-371. Παρά τις δυσκολίες συγκέντρωσης των προβάτων φαίνεται όμως ότι οι απολαβές ήταν ισχυρές αφού σε αχρονολόγητο έγγραφο, πιθανόν όμως του 1819, μνημονεύεται από το Βελή πασά ως κάτοχος του τζελέπικου της Θήβας ο Αναγνώστης Στεριόπουλος, γιός του Στέργιου Ζώτογλου. Βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 3, έγγρ. 1192, σ. 259-260.

τόσο στην απουσία των θηβαϊκών προβάτων όσο και σε απώλειες από θανάτους που είχε κατά την οδική μεταφορά τους («μου έγινε τελέφι [= θάνατος] εις τον δρόμον», γράφει).

Την εμπλοκή του τζελέπικου στις προσόδους που αποσπούν οι ισχυροί τοπικοί Οθωμανοί αξιωματούχοι και την οικονομική του σημασία επισημαίνει προς τον Αλή πασά και ο καπουτζοχαντάρης του στη Λάρισα, Χουσεϊν μπέης. Σε μια εξαιρετικά πυκνή σε πληροφορίες επιστολή που αποστέλλει στις 18 Ιανουαρίου 1820, με το χαρακτηριστικό του λεκτικό και ύφος, διασώζει ένα στιγμιότυπο του περάσματος του πασαλικίου των Τρικάλων από την οικογένεια του Αλή στον Σουλεϊμάν, τον νέο πασά που όρισε η Υψηλή Πύλη και εικονογραφεί παραστατικά τον τρόπο λειτουργίας της οθωμανικής διοικητικής μηχανής. Ο Χουσεϊν μπέης συναντά λοιπόν τον Σουλεϊμάν πασά στη Λάρισα και ο τελευταίος του επιδεικνύει μία λίστα με προσόδους της περιοχής, τις οποίες ως νέος πασάς θα διεκδικούσε να ενοικιάσει από την Υψηλή Πύλη. Ο καπουτζοχαντάρης του Αλή αναγκαστικά αποδέχτηκε κάποιες από τις απαιτήσεις αυτές, όταν όμως ο Σουλεϊμάν πασάς έκανε λόγο για τον μουμεπαγιά των σιτηρών και το τζελέπικο, τα οποία όπως του είχαν επισημάνει οι άνθρωποί του έχουν «τρανό κιάρι» (δηλαδή τεράστιο οικονομικό όφελος), αντέδρασε και προσπάθησε με κάθε τρόπο να αποτρέψει τη διεκδίκηση αυτή. Στις συζητήσεις με τον ίδιο τον Σουλεϊμάν και τους ανθρώπους του που ακολούθησαν, το πρώτο, επαναλαμβανόμενο, επιχείρημα ήταν ηθικής τάξης, ενδεικτικό του τρόπου σκέψης και της νοοτροπίας των ανθρώπων της εποχής: ότι ο Αλή πασάς έπαιρνε σταθερά το τζελέπικο επί 33-34 χρόνια, και επομένως τυχόν αφαίρεσή του «τον γκίζει μεσ' στην καρδιά», είναι υποτιμητική και προσβλητική ενέργεια. Ένα δεύτερο επιχείρημα ήταν πιο πραγματιστικό: η είσπραξη του τζελέπικου είναι δύσκολη και ο Αλής για να το πετύχει έχει στήσει ένα δικό του οργανωμένο δίκτυο για την προμήθεια των προβάτων από Βλάχους κτηνοτρόφους και την επίβλεψη της είσπραξής του από 300 ενόπλους. Τελικά, ο Χουσεϊν μπέης φαίνεται να πέτυχε τον στόχο του, με την ανάληψη όμως της υποχρέωσης να τροφοδοτεί ο Αλής με κρέας το μαγειρείο του Σουλεϊμάν, δίνοντας ετησίως 4.000 κριάρια.²⁵

Οι επιστολές αυτές προς τον Αλή πασά χρωματίζουν ενδιαφέρουσες όψεις του τζελέπικου και του τρόπου είσπραξής του στον σημερινό ελληνικό χώρο. Σημειώνουμε μερικές από αυτές:

α) Το τζελέπικο αφορούσε μεγάλους αριθμούς προβάτων.²⁶ Αυτό ήταν επακόλουθο των μεγάλων ποσοτήτων κρέατος που απαιτούνταν για να καλυφθούν οι ανάγκες της πρωτεύουσας της Αυτοκρατορίας,²⁷ αλλά και το αποτέλεσμα μίας ακμάζουσας κτηνοτροφίας, η οποία μάλιστα, όπως παρατηρούσε ο Rouquerville, είχε αναπτυχθεί στον χώρο που άφηνε ελεύθερο η γεωργία, η οποία βρισκόταν σε

25. Βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 3, έγγρ. 1270, σ. 387-391.

26. Στοιχεία για το μέγεθος της κτηνοτροφίας στις υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχές βλ. Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική ιστορία*, σ. 189-197.

27. Βλ. ενδεικτικά R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Maisonneuve, Παρίσι 1962, σ. 195-197.

υποχώρηση.²⁸ Ακριβώς λόγω του μεγέθους της, η κτηνοτροφία αποτελούσε πεδίο σύγκρουσης μεταξύ των κατοίκων που ασχολούνταν με αυτήν και όσων αναλάμβαναν τη διαχείριση της φορολογικής προσόδου που τη βάρυνε.²⁹ Η ακμή αυτή σηματοδοτεί και τη σημασία του τζελέπικου ως οικονομικής λειτουργίας, η σπουδαιότητα της οποίας αντικατοπτρίζεται και στον όγκο των χρηματικών ποσών που διακινούνται μέσω αυτού.³⁰ Ο Rouqueville υπολογίζει ότι το 1815 υπάγονταν στο τζελέπικο ζώα που αγοράστηκαν στη διατίμηση 497.500 πιάστρα, ενώ η εμπορική τους αξία ήταν 1.452.500 πιάστρα.³¹

β) Σύμφωνα με φερμάνι που επικαλείται ο Ζώτογλου, η Θήβα και οι άλλοι καζάδες υποχρεούνται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, να καταβάλλουν για το τζελέπικο ένα στα δέκα πρόβατα. Η γενική αυτή ρύθμιση όμως απείχε από όσα εφαρμόζονταν στην πράξη. Εντύπωση μάλιστα προκαλεί το γεγονός ότι δεν υπάρχει σταθερότητα στον αριθμό των ζώων που βαρύνονται με το τζελέπικο.³² Οι γενικές ρυθμίσεις των σουλτανικών φερμανιών μοιάζουν να προσαρμόζονται στις τοπικές συνθήκες και να αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης, ανάλογα με την ισχύ των εμπλεκόμενων και ιδίως των τοπικών προυχόντων. Η διαφορά από τα 1.500 στα 3.500 πρόβατα που παρουσιάζεται στα Σάλωνα και η αντίστοιχη απόκλιση που εντοπίζεται στη Θήβα εικονογραφούν αυτή τη χαλαρότητα αριθμών και μεγεθών.³³

28. Βλ. F. C. H. L. Rouqueville, *Voyage de la Grèce*, τ. 4, Παρίσι 1826, σ. 259-260. Ο ίδιος υπολογίζει ότι το 1814 γεννήθηκαν 950.000 πρόβατα, ενώ τα φορολογούμενα κατοίκια ανέρχονταν σε 850.000 ζώα. Rouqueville, *Voyage*, σ. 261-262. Το κείμενο αυτό του Rouqueville έχει εκδοθεί και στα ελληνικά με τίτλο *Ταξίδι στην Ελλάδα Στερεά - Αττική - Κόρινθος*, μετάφραση Μίρκα Σκάρα, εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1995, σ. 212-216, δυστυχώς όμως βρίσκεται λαθών και παρανοήσεων.

29. Τα λόγια του μοναχού Ευγένιου Γιαννούλη που γράφει από τα Βρνανιάν στις 13 Μαρτίου 1679 προς κάποιο μοναχό Ευστάθιο στα Τρίκαλα δίνουν ένα μικρό δείγμα της έντασης με την οποία βιώνεται το ζήτημα: «αλλ' η μοχθηρία και η άλογος ωμότης των αρχόντων αυτού γράφοντάς τα συχνά και πέμποντας εις αυτά [τα Άγραφα] λυκομόρφους φορολόγους κατέφαγον τα πρόβατα σύσσωμα». Δημοσιεύεται στο: Ι. Ε. Στεφανής, Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, *Ευγένιου Γιαννούλη του Αιτωλού Επιστολές*. Κριτική έκδοση, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Θεσσαλονίκη 1992, έγγρ. 142, σ. 300-301· πρβλ. και Μ. Γκιόλιας, *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του σσελιγκάτου*, Πορεία, Αθήνα 2004, σ. 460-461.

30. Μόνο το έλλειμμα που παραπονείται ότι έχει ο Στ. Ζώτογλου από τη διαχείριση του τζελέπικου μίας χρονιάς φτάνει στα 80.000 γρόσια, βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 2, έγγρ. 676, σ. 371.

31. Rouqueville, *Voyage*, τ. 4, σ. 262-263.

32. Ένα φερμάνι του έτους 1793 που αφορά την κτηνοτροφία στο χωριό Περιβόλι Γρεβενών ίσως παρέχει μία ένδειξη εξαίρεσης από το τζελέπικο ενός κτηνοτροφικού χωριού. Το χωριό απαλλάσσεται από τον «φόρο αδείας» για τα πρόβατά του και επιτρέπεται στους κατοίκους να «πωλώσι και αγοράζωσι τα πρόβατα εις την αξιαν των». Καθώς όμως το φερμάνι παραδίδεται από μετάφραση του Πρωτοδικείου Γρεβενών που πραγματοποιήθηκε στα 1918, δεν είναι βέβαιο εάν ο τότε μεταφραστής επέλεξε να μεταφράσει ως «φόρο αδείας» το τζελέπικο· βλ. Θ. Σαράντης, *Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών. Συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου*, Αθήνα 1977, σ. 138.

33. Επισημαίνεται ότι, όπως ενημερώνει ο Βελή πασάς τον πατέρα του, πιθανόν το 1819, οι πρόκριτοι της Θήβας και πάλι αρνούνταν να καταβάλλουν τον αριθμό των προβάτων που τους είχε καταλογιστεί, απαιτώντας αντί των προβλεπόμενων 4.000 προβάτων να δώσουν 1.000. Ο Βελής μάλιστα υποστηρίζει ότι αυτό δεν πρέπει να γίνει αποδεκτό σε καμία περίπτωση, ιδίως θα πυροδοτήσει ανάλογες απαιτήσεις και από άλλες περιοχές, όπως στην Αθήνα και αλλού. Βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 3, έγγρ. 1192, σ. 259-260.

Ο υπολογισμός λοιπόν των προβάτων που όφειλαν να διαθέσουν τα χωριά και οι στάνες, στην πράξη παρουσίαζε αποκλίσεις από τις επίσημες προβλέψεις, ιδιαίτερα μάλιστα καθώς με την πάροδο του χρόνου το τζελέπικο έτεινε να μετατραπεί σε χρηματική πρόσοδο ή μάλλον να ενσωματώσει το χρήμα σε όλα τα στάδια διαχείρισής του. Από τεκμήρια της εποχής φαίνεται ότι ήταν σε χρήση μία λογιστική/φορολογική μονάδα το «κρίαρι», που υποδιαιρείτο σε τέσσερα «ποδάρια». Η αναλογία της οριζόταν σε πρόβατα και σε χρήματα. Η αναλογία αυτή δεν ήταν απολύτως σταθερή αλλά παράλλασσε ανάλογα με τον υπόχρεο καταβολής. Για παράδειγμα σε τεφτέρι του Βελή πασά με χρονολογία 29 Μαρτίου 1815, όπου καταγράφεται το τζελέπικο 20 τσιφλικιών στη Θεσσαλία, κυρίως στην περιοχή της Καρδίτσας, η αναλογία ορίζεται για τους καλλιεργητές των τσιφλικιών σε 3 «κρίαρια» ανά 100 πρόβατα και η τιμή ανά «κρίαρι» σε 11 γρόσια,³⁴ ενώ λίγες μέρες αργότερα σε μπουγιουντί του Βελή πασά καλούνται οι ενοικιαστές των βοσκοτόπων των ίδιων χωριών να καταβάλλουν μεγαλύτερη εισφορά: 3,5 «κρίαρια» ανά 100 πρόβατα, με υπολογιζόμενη τιμή ανά κρίαρι 12 γρόσια.³⁵ Τρία χρόνια αργότερα η επιβάρυνση φαίνεται ότι έχει αυξηθεί, αφού, σε έγγραφο του 1818 που αφορά το τζελέπικο των καζάδων Αλμυρού και Κοκωσίου, η αναλογία ανέρχεται σε 6 «κρίαρια» ανά εκατό ζώα, και κάθε «κρίαρι» αποκόπτεται από τον Αλή πασά για 14 γρόσια.³⁶

γ) Το τζελέπικο φαίνεται να καταβάλλεται καταρχήν σε είδος, ως ποσοστό επί των προβάτων μιας περιοχής.³⁷ Η επιλογή γινόταν στις κατά τόπους μάνδρες, από πρόσωπα που είχαν εξουσιοδότηση από τον ενοικιαστή του τζελέπικου. Την εποχή αυτή όμως φαίνεται ότι η καταβολή συχνά ήταν δυνατό να αφορά το χρηματικό ισοδύναμο των προβάτων. Για παράδειγμα, παρότι δεν δηλώνεται ρητά ότι πρόκειται για το τζελέπικο, στις 25 Φεβρουαρίου του 1818 και της επόμενης χρονιάς του 1819, ο Βελή πασάς εκδίδει μπουγιουντιά προς μια σειρά χωριών, τα οποία ονομαστικά καλούνται να δεχτούν συγκεκριμένο άνθρωπό του στις μάνδρες. Ο τελευταίος θα μετρήσει τα πρόβατα και κατόπιν θα εισπράξει τα «άσπρα», την χρηματική δηλαδή οφειλή που αναλογεί «κατά το περσινόν».³⁸ Τα μπουγιουντιά συνοδεύονται με την εύγλωττη απειλή: «εκείνος όπου ήθελε κρύψει μία τρίχα και

34. Βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 2, έγγρ. 755, σ. 547-548.

35. Βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 2, έγγρ. 764, σ. 558-559, με ημερομηνία 27 Απριλίου 1815.

36. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 3, έγγρ. 1062, σ. 70-72. Επεξεργασίες για την απόδοση του τζελέπικου με βάση τα παραπάνω θεσσαλικά τεκμήρια βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Γαιοπρόσδος και υποχρεωτικός εκχρηματισμός των αγροτικών οικονομιών», στο *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αι. (Υποθέσεις και προσεγγίσεις)*, Ερμής, Αθήνα 1982, σ. 136-142.

37. Εκτός από τα τεκμήρια που μνημονεύτηκαν παραπάνω βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 1, έγγρ. 403, σ. 754-756.

38. Ένα γραφολογικό ζήτημα έχει μια σημασία για τη διαδικασία είσπραξης της οφειλής: το όνομα του καταμετρητή έχει γραφτεί με άλλο χέρι σε χώρο που είχε προβλεφθεί να μείνει κενός στο έγγραφο. Μπορούμε συνεπώς να υποθέσουμε ότι το κεντρικό ταμείο του Βελή εξέδιδε σειρά ανάλογων μπουγιουντιών που αφορούσαν τα χωριά με κτηνοτροφική παραγωγή και ακολούθως διανεμόνταν στα πρόσωπα που αναλάμβαναν την είσπραξη, οπότε και συμπληρωνόταν το όνομά τους. Παρότι δεν αναφέρεται ότι η καταμέτρηση αφορά το τζελέπικο, είναι πολύ πιθανή η εκδοχή αυτή, καθώς η είσπραξη διενεργείται σε ετήσια βάση.

το μάθω, χώρια όπου θα του γενούν όλα τα πρόβατά του μίρι [: δηλ. θα γίνουν δημόσια περιουσία, θα δημευτούν] αλλά και με το κεφάλι του τζεβάπι [: δικαιολογία, απολογία] δεν θα μου δώσει». ³⁹

Εναλλακτικά και ανάλογα με τον τόπο και τη χρονιά, η υποχρέωση ενδεχομένως μπορούσε να εξοφληθεί σε χρηματικό ισοδύναμο. Στο πνεύμα αυτό είναι η επιλογή που δίνει ο Βελή πασάς στους προεστούς των χωριών του Αλμυρού και του Κοκοσίου, με μπουγιουντί του στα 1818, να επιλέξουν εάν προτιμούν να εξοφλήσουν το τζελέπικο σε χρήμα, σε τιμή που έχει ορίσει ο Αλή πασάς, ή σε ζώντα ζώα, με την προϋπόθεση όμως ότι αυτά θα είναι «παλαιά τρανά και παχιά, κατά την αρεσιάν των μεμούριδων [: εντεταλμένων κρατικών υπαλλήλων], οπού είναι δια να τα συνάξουν». ⁴⁰ Το αντισήκωμα στις πηγές της εποχής αποδίδεται με τον όρο «μπετέλι» ⁴¹ και, παρόλο που ήταν καθορισμένο από τον Αλή πασά, για τον προσδιορισμό του υπήρχαν κάποτε, ορισμένα περιθώρια διαπραγμάτευσης μεταξύ του απεσταλμένου από τον Αλή πασά και των ντόπιων προκρίτων. Προτασσόταν μάλιστα μεταξύ των επιχειρημάτων η προστασία που μπορούσε να προσφέρει ως αντάλλαγμα ο Βεζύρης των Ιωαννίνων, εάν ακολουθούσαν τις επιθυμίες του. Είναι αποκαλυπτικός ο λόγος του απεσταλμένου του Αλή πασά στη Θήβα τον Μάρτιο του 1818, ο οποίος κατά τη διαπραγμάτευση για το τζελέπικο της περιοχής αυτής, που κατέληξε στα 12 γρόσια το πρόβατο, τονίζει στους ντόπιους πρόκριτους: «αν θέλετε νά γένη του αυθεντός μας τό χατίρι νά δώσετε τό μπετέλι καθώς καί επέρυσι, καί έτζι σας υπόσχομαι καί εγώ οπό στήν κάθε δουλειάν σας νά σας έχη στό ναζάρι του [: προστασία του]». ⁴²

δ) Η δια της ξηράς μεταφορά ενός τόσο μεγάλου αριθμού ζώων σε μία απόσταση εκατοντάδων χιλιομέτρων προσέκρουε σε πολύπλευρες δυσχέρειες, ενώ ταυτόχρονα περιέκλειε επίσης πολλές δυνατότητες απόκρυψης ή ψευδούς καταγραφής. ⁴³ Αποτέλεσμα η -αληθής ή πλασματική- απώλεια ενός αριθμού ζώων κατά τη διαδρομή, ο οποίος δεν μπορούσε να προϋπολογιστεί με ακρίβεια. Τις απώλειες αλλά και τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν οι συνοδοί των ζώων από τους ληστές, τα καιρικά φαινόμενα και τις σκληρές συνθήκες των δια ξηράς ταξιδιών της εποχής αποδίδουν διάσπαρτες μαρτυρίες. Έτσι, σε επιστολή προς τον Αλή πασά, ένας τζελέπης διηγείται γλαφυρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά τη συγκέντρωση και μετακίνηση των ζώων από τη Θήβα στη Βέροια, τόσο από τον βαρύ χειμώνα, όσο και από τους κλέφτες που, λόγω της εξέγερσης του Βλαχάβα,

39. Βλ. σχετικές μαρτυρίες *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 3, έγγρ. 1058 με ημερ. 25 Φεβρουαρίου 1818 και έγγρ. 1158 έως 1167 κ.ά. με ημερ. 25 Φεβρουαρίου 1819.

40. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 3, έγγρ. 1062, σ. 70-72.

41. Ο όρος *celepkeşan bedeli* με την ίδια έννοια εντοπίζεται και στις οθωμανικές πηγές από το 1590 (Greenwood, «Meat provisioning», σ. 202), ενώ χρησιμοποιείται στις περιοχές της σημερινής Βουλγαρίας (Cvetkova, «Les Celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans», σ. 190-191). Για την έννοια του όρου «μπεντέλι» βλ. και H. Bowen, «Badal», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 1, Leiden - Παρίσι 1975, σ. 878-879.

42. Βλ. Μουσείο Μπενάκη, Συλλογή Ι. Χώτζη, έγγραφο της 27 Μαρτίου 1818 (υπό έκδοση από τον Β. Παναγιωτόπουλο και ομάδα συνεργατών, από το ΙΙΕ/ΕΙΕ).

43. Βλ. Greenwood, «Meat provisioning», σ. 198-199.

είχαν καταλάβει τους δρόμους.⁴⁴ Σε άλλη επιστολή, του έτους 1818, επισημαίνεται ότι η επί εξαμηνιο ανομβρία καθιστά αδύνατη τη μετακίνηση από τη Θήβα στη Λάρισα, αφού και από τα πιο δυνατά από τα πρόβατα που θα επιλεγούν, ούτε τα μισά δεν θα καταφέρουν να φτάσουν στη Λάρισα.⁴⁵

ε) Το οικονομικό μέγεθος του τζελέπικου και τα περιθώρια κέρδους που άφηνε κέντρισαν το ενδιαφέρον του Αλή πασά, που το ενέταξε στη στρατηγική αύξησης των εισοδημάτων του, θεωρώντας το ως μία ικανή πηγή πλουτισμού. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι σε ανύποπτο χρόνο ο Βελή πασάς σε επιστολή προς τον πατέρα του το χαρακτηρίζει ως: «το πρώτο ιράτι (= εισόδημα) του σπιτιού μας»,⁴⁶ ενώ ο Rouqueville μαρτυρεί ότι ο Αλής πέραν των νόμιμων κερδών που είχε από τη διαχείριση του τζελέπικου, αποσπούσε περαιτέρω προσόδους και από την ιδιοποίηση αριθμού «τζελέπικων» ζώων, τα οποία πωλούσε κατόπιν στις τιμές της αγοράς επωφελούμενος τη διαφορά τιμής.⁴⁷

Πέραν τούτων ο Αλή πασάς προσπαθούσε να συγκεντρώνει στα χέρια του το σύνολο των φορολογικών υποχρεώσεων μιας περιοχής, καθώς με αυτόν τον τρόπο, εκτός από το άμεσο οικονομικό όφελος, απαλλασσόταν και από την παρουσία φορολόγων, απεσταλμένων της κεντρικής διοίκησης, οι οποίοι –όπως και ο ίδιος άλλωστε όταν είχε ανάλογη ιδιότητα– αποτελούσαν πηγή καταδυνάστευσης των κατοίκων, με αποτέλεσμα να μειώνεται η φοροδοτική τους ικανότητα απέναντι στις δικές του απαιτήσεις. Ακριβώς αυτήν την κατάσταση περιγράφει, τον Απρίλιο του 1808, Οθωμανός των Φαρσάλων σε επιστολή του προς τον Κώστα Γραμματικό, γραμματέα του Αλή πασά: «ο υψηλότατος μερχαμετλή εφέντης μας να κάμει ένα κιρέμι [: ευσπλαχνία] να μη βάνει σικλέτι [: στενοχώρια] τώρα γλήγορα δια άσπρα, διατί και τρεις τώρα στην αράδα χαρατζήδες, ιμιρτζίδες, τζελέπιδες και άλλα πολλά βάσανα με γράμμα δεν γράφονται, τι ζουλούμι [: καταπίεση] έχουν γένει».⁴⁸

στ) Οι πρόκριτοι και οι ενοικιαστές-τζελέπηδες έριζαν για το δικαίωμα συγκέντρωσης των προβάτων, καθώς αυτό πιθανότατα έδινε την ευχέρεια αυθαίρετων ενεργειών και επιπλέον προσπορισμού οφελών. Η σημασία μάλιστα και τα οφέλη από τη συγκέντρωση καθιστούσαν το αντικείμενο αυτό επίδικο σε όλη την κοινωνική κλίμακα. Είναι χαρακτηριστικό γράμμα που στέλνουν τον Ιούλιο του 1819 «μικροί και μεγάλοι Δαδιώτες» [: από το Δαδί Λοκρίδας] προς τον Αλή πασά, με

44. Αρχείο Αλή πασά, τ. 2, έγγρ. 399 με ημερ. 29 Απριλίου 1808.

45. Μουσείο Μπενάκη, Συλλογή Ι. Χωτζη, έγγραφο της 27 Μαρτίου 1818 (υπό έκδοση από τον Β. Παναγιωτόπουλο και ομάδα συνεργατών, από το ΙΙΕ/ΚΝΕ).

46. Βλ. Αρχείο Αλή πασά, τ. 3, έγγρ. 1192, σ. 259-260. Σύμφωνα με μία μαρτυρία η διαχείριση του τζελέπικου της Θήβας το 1820 απέδιδε στον Αλή πασά κέρδος 5.000-6.000 προβάτων (βλ. Αρχείο Αλή πασά, τ. 3, έγγρ. 1270, σ. 388). Μία άλλη απόδειξη των εισοδημάτων που είχε ο βεζίρης των Ιωαννίνων από το τζελέπικο της Λάρισας εντοπίζεται και στις σημαντικές χρηματικές εισροές στο ταμείο του σαράφη του Γάσπαρη στην Κωνσταντινούπολη, κατά τα έτη 1814 και 1815, οι οποίες προέρχονταν ακριβώς από αυτήν την πρόσοδο· βλ. Αρχείο Αλή πασά, τ. 2, σ. 791-793.

47. Ο Rouqueville, *Voyage*, τ. 4, σ. 262, υποστηρίζει ότι το 1815 ο Αλή πασάς ιδιοποιήθηκε 20.000 πρόβατα και όταν έγινε αντιληπτός αναγκάστηκε να καταβάλει το χρηματικό τους ισοδύναμο στη τιμή διατίμησης, ενώ τα είχε ήδη πωλήσει στην αγορά κερδίζοντας 180.000 πιάστρα.

48. Αρχείο Αλή πασά, τ. 1, έγγρ. 397, σ. 747-748.

το οποίο διεκτραγωδούν τις ατασθαλίες του τοπικού πρόκριτου –χρησιμοποιούν μάλιστα μια διατύπωση που επανήλθε στην επικαιρότητα πρόσφατα: «δεν μας άφησε σάλιο εις το στόμα». Εκεί λοιπόν, ανάμεσα στα άλλα, ζητούν να δώσει στους «ντόπιους» «το τζελέπικο δύο τα εκατό», δηλαδή σε ποσοστό χαμηλότερο από αυτό που, όπως είδαμε παραπάνω, φαίνεται να επικρατούσε στη συλλογή της συγκεκριμένης υποχρέωσης.⁴⁹

Η συμμετοχή στη διαχείριση του τζελέπικου απαιτούσε ισχύ που δεν είχαν μικροί έμποροι.⁵⁰ Οι άνθρωποι του Αλή πασά ήταν κατάλληλοι διότι επιβάλλονταν χρησιμοποιώντας και τη δική του δύναμη και ισορροπούσαν ανάμεσα στις ποικίλες τοπικές έριδες και τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. Ο Χατζή Λίτζος Τζούνης, για παράδειγμα, απεσταλμένος στα χωριά Ζάρκο και Τσιότι των Τρικάλων για τη συγκέντρωση του «βασιλικού μουμπαγιά» των προβάτων, ενημερώνει τον κύριό του ότι οι κτηνοτρόφοι αρνούνται να παραδώσουν όσα πρόβατα ορίζει το δεφτέρι που κατάρτισαν οι κοτζαμπάσπδες των Τρικάλων και του δηλώνουν ότι «ημείς δεν ημπορούμε να τα δώσωμεν, αν όμως και θέλετε δια να τα πάρετε με το ζόρι επάρετέ τα». Ο ίδιος μάλιστα τους δικαιολογεί και ζητεί τη μεσολάβηση του κυρίου του, διότι οι πρόκριτοι των Τρικάλων δεν είχαν περιλάβει στο απογραφικό κατάστιχο τις στάνες δικής τους ιδιοκτησίας.⁵¹

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή των αντιπαραθέσεων φέρνει στην επιφάνεια επιστολή προς τον Μουχτάρ πασά, του τζελέπη Στέριου Ζώτογλου, ο οποίος μνημονεύτηκε ήδη προηγουμένως. Γράφτηκε την 1η Μαΐου 1808, την εποχή δηλαδή της εξέγερσης του παπα Θύμιου Βλαχάβα.⁵² Εκεί ο συντάκτης της διεκτραγωδεί όσα του συνέβησαν διότι ο Βλαχάβας και οι συν αυτώ, όχι μόνο του άρπαξαν 5.000 τζελέπικα πρόβατα που είχε μέχρι στιγμής συγκεντρώσει από τα βιλαέτια Ελασσόνας, Δομενίκου και Τρικάλων, αλλά επιπλέον τον «εσχόλασαν από όλα τα βιλαέτια» και τον εμποδίζουν από τη συνέχιση συλλογής των ζώων. Παράλληλα, ο Ζώτογλου έλαβε από τον Βλαχάβα και τεσκερέ με την προσταγή «να τραβήσει χέρι», δηλαδή να παραιτηθεί από τη συγκέντρωση των προβάτων. Η πληροφορία εκτός από την ανάδειξη του πρωταγωνιστικού ρόλου του τζελέπικου στις συγκρούσεις γύρω από τη κατανομή των τοπικών οικονομικών πόρων, ενδεχομένως στοιχειοθετεί και ένα από τα αιτήματα της εξέγερσης που συγκλόνισε την Θεσσαλία, μέχρι την κατάπνιξή της από τον πασά των Ιωαννίνων.

ζ) Οι ενοικιαστές του τζελέπικου είναι σταθερά άνθρωποι του Αλή πασά. Στα

49. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 3, έγγρ. 1211 σ. 285-288. Σημειώνεται ότι ειδικά για την περίπτωση του εγγράφου αυτού έχει υποστηριχθεί ότι εδώ το τζελέπικο είναι διαφορετικό από τον «μουμπαγιά», την αναγκαστική δηλαδή πώληση που επιβάλλονταν από την κεντρική διοίκηση· βλ. Ασδραχάς, «Γαιοπρόσοδος», σ. 135-136 και Μ. Γκιόλιας, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους* (1393-1821), Πορεία, Αθήνα 1999, σ. 149. Κατά τη γνώμη μου δεν τεκμαίρεται η διαφορετική αυτή θεώρηση του τζελέπικου στο συγκεκριμένο έγγραφο.

50. Serif Mardin, «Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire», *Comparative Studies in Society and History*, 11/3 (1969), σ. 262. Ο Evliya Çelebi τον 17^ο αιώνα υποστήριζε ότι οι τσελέπηδες ότι πολύ πλούσιοι έμποροι· βλ. Mantran, *Istanbul*, σ. 195-196, 428-429.

51. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 1, έγγρ. 160 σ. 297-298.

52. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 1, έγγρ. 403 σ. 754-756.

τεκμήρια μνημονεύονται γνωστά ονόματα όπως οι: Αλέξης Νούτζος, Γιώργος Μαρίνογλου, Κώστας Πρίσκος, Χατζή Λίτζος Τζούνης. Πρόκειται επομένως για μία ακόμη περίπτωση που ο βεζίρης των Ιωαννίνων αξιοποιούσε μέλη της χριστιανικής κοινότητας ή Αλβανούς ως άμεσους συνεργάτες τους.

η) Η φύση της προσόδου, της οποίας η είσπραξη απαιτούσε επιτόπια παρουσία, συνεργασία των τοπικών προκρίτων και αποδοχή –έστω και κατόπιν εξαναγκασμού– των σκληροτράχηλων κτηνοτροφικών ομάδων, δημιουργούσε το κατάλληλο περιβάλλον εμπλοκής του Αλή πασά και τον καθιστούσε ιδανικό φορέα είσπραξης της προσόδου, αφού ήταν το κατεξοχήν πρόσωπο που θα μπορούσε με το δίκτυο και την ισχύ του μηχανισμού του –εν ανάγκη και ένοπλη– να κάμψει τις τοπικές αντιστάσεις. Είναι χαρακτηριστική η μεσολάβηση του Βελή πασά, ο οποίος τον Μάρτιο του 1818 στέλνει μπουγιουντί σε τέσσερα χωριά της επαρχίας Φαρσάλων, με το οποίο τους ανακοινώνει ότι πρέπει άμεσα να καταβληθεί σε χρήμα το τζελέπικο, διότι ο Νακίφ εφένδης, Οθωμανός της Λάρισας, κάτοχος των χωριών ως τσιφλικιών, έχει κάποιο επείγον χρέος, το οποίο πρέπει να καλυφθεί.⁵³

Η είσπραξη και διαχείριση του «τζελέπικου» αποτέλεσε μοχλό για την επέκταση και διασπορά του δικτύου του Αλή πασά, διότι παρείχε αφορμές για άμεση ανάμειξή του στα τοπικά πράγματα. Παράλληλα, αποτέλεσε έναυσμα πύκνωσης των επαφών του με τις ορεινές κτηνοτροφικές κοινότητες καθώς και με τους νομάδες κτηνοτρόφους, ένα κόσμο δηλαδή κατεξοχήν ατίθασο και εξοικειωμένο στην χρήση των όπλων.⁵⁴

53. Αρχείο Αλή πασά, τ. 3, έγγρ. 1065 σ. 74-75.

54. Για τα χαρακτηριστικά του κόσμου της κτηνοτροφίας της εποχής αυτή βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, «Ο οικονομικός χώρος των Ελλήνων στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας», στο *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου. Ιστορικά Μελετήματα*, ΙΝΕ/ΕΙΕ, σειρά: Τετράδια Εργασίας 18, Αθήνα 2003, σ. 25-47.
